

Т.М. Ігнацюк
Брэст, УА «БрДТУ»

ПАЛІТЫЧНЫ ДЫСКУРС І ПАФАС ПАЗІЦЫЯНІРАВАННЯ

Дыскурс з'яўляецца мнагазначным тэрмінам шэрагу гуманітарных навук, прадмет якіх прама ці ўскосна прадугледжвае вывучэнне функцыянавання мовы: лінгвістыкі, літаратуразнаўства, сацыялогіі, філасофіі і інш. Выразнага і агульнапрызнанага вызначэння дыскурсу, якое б ахоплівала ўсе выпадкі яго ўжывання, не існуе, і не выключана, што менавіта гэта спрыяла шырокай папулярнасці, набытай тэрмінам за апошнія дзесяцігоддзі. Найбольш зразумелым з'яўляецца трактоўка дыскурсу як маўлення і супрацьпастаўленне яго логасу – слову. Існуе антытэза таго, што гаворыцца і што прамаўляецца.

Маўленне па сваёй прыродзе не можа не быць «палітычна нагруканым», калі пад палітыкай разумець міжлюдскія адносіны, праяўленне салідарнасці з іншымі членамі грамадства і спосаб не толькі асабістага, але і сацыяльнага пазіцыяніравання. Палітычная камунікацыя не перастае прыцягваць увагу даследчыкаў, якія з'яўляюцца прадстаўнікамі самых розных галін ведаў. Сувязь паміж мовай і палітыкай відавочная: ні адзін палітычны рэжым не можа існаваць без камунікацыі. Больш за тое, можна сцвярджаць, што спецыфіка палітыкі і заключаецца ў яе пераважна дыскурсіўным характары: многія палітычныя дзеянні па сваёй прыродзе з'яўляюцца перфарматыўнымі маўленчымі актамі.

Палітычны дыскурс не мае на мэце апісанне пэўнай падзеі. Рэфэрэнцыя не дамінуе ў палітычных прамовах. Маўленчыя акты накіраваны на тое, каб уздзейнічаць на адрасата: абудзіць у яго свядомасць, заклікаць да пэўных дзеянняў, аргументаваць тую ці іншую сацыяльную пазіцыю. Менавіта дыскурсіўнасць з'яўляецца падставай для праяўлення пафасу. Маўленне прамоўцы часта пафаснае і (за некаторымі выключэннямі) аперыруе сімваламі, а яго поспех прадвызначаецца тым, наколькі гэтыя сімвалы сугучныя масавай свядомасці. Палітычны прамоўца павінен умець закрануць патрэбную актуальную тэму; яго выказванні павінны ўпісвацца ў сістэму меркаванняў і ацэнак яго адрасатаў – «спажывоў» палітычнага дыскурсу.

Найбольш паказальнымі для вывучэння выражэння пафасу з'яўляюцца творы, прысвечаныя так званым «пераломным» момантам гісторыі, напрыклад рэвалюцыйным падзеям, сацыялістычнаму будаўніцтву – калектывізацыі і індустрыялізацыі. Да ліку такіх твораў адносіцца апавесць І. Мележа «Подых навалніцы».

Апейка спрабуе з Міканорам агітаваць людзей у калгас, каб гэта выглядала найбольш праўдападобна, ён выходзіць на пакос разам з сялянамі і размаўляе з імі па-сялянску: «...Апейка, у расхрыстанай сарочцы, з закасанымі рукавамі, з яшчэ больш ружовай, чым звычайна, лысінай, што свяцілася праз рэдзенькае светлае валоссе, дастаў з воза касу, неяк хітравата зірнуў на Міканора: “Дык што ж, можа, твая праўда – пачнем сягоння? Паспрабуем па-новаму, па-калгаснаму, а?” “Канешне, не трэба адкладваць!” – адразу ўхапіўся Міканор» [1, с. 88].

Далёка не заўсёды такое ўнушэнне выглядае як аргументацыя; спрабуючы прыцягнуць слухачоў на свой бок, не заўсёды звяртаюцца да лагічна сувязных аргументаў. Часам дастаткова проста даць зразумець, што пазіцыя, за якую выступае апанент, знаходзіцца ў інтарэсах адрасата: «“Куды ето выправіліся, як на заробаткі?” – Хоня, у расхрыстанай сарочцы, з кепачкай на макаўцы, весела бліснуў цікаўнымі, жвавымі вачыма. “Можна сказаць, што і на заробаткі, – паддаючыся тону яго гаворкі, адказаў Апейка. – На першы калгасны заробак”. “Рашылі з сягонняшняга дня рабіць па-калекціўнаму, – сур’ёзна, як і належыць кіраўніку, старшыні калгаса, растлумачыў Міканор. – На старых покуль надзелах, але па-калекціўнаму. Разам скасіць і прыбраць кожны надзел. Парайліся з Іванам Анісімавічам, – кіўнуў Міканор на Апейку, – і рашылі пачаць з Зайчыка. І от з-за этаго зайшлі к табе. Штоб падтрымаў першы”, – кончыў прыцяцельскім ужо тонам Міканор, як бы намякаючы, што Хоня таксама на асобым становішчы, Хоню – асобае давер’е» [1, с. 89].

Іншы раз даказаць сваю думку не так проста; адрасат не слухае, не жадае прызнаць пазіцыю апанента, таму тон маўлення сведчыць пра жаданне хутчэй скончыць гаворку: «“Я не проціў, кажу, – ужо зусім не верачы ў добрае, прасіцеў Апейку. – Але няхай – штоб па сіле. Кеб скінулі трохі...” “Нам трэба хлеб, – нудным, трохі раздражнёным голасам прамовіў Апейка. – Вельмі многа хлеба! Хлеб – рабочым, гарадам. Хлеб – Чырвонай Арміі! Каб выканаць пяцігодку – патрэбен хлеб! Вельмі многа хлеба!” Тон Апейкавай гаворкі быў такі, што Глушак чуў – ён і не збіраецца ўгаворваць яго, пераконваць. Ён нібы паўтараў урок дурному вучню – казаў толькі таму, што трэба было сказаць нешта, неяк скончыць гаворку. Глушак чуў, што прасіць яго, Апейку, цяпер – тое ж, што прасіць сягну, тую гару, што гарбаціцца за яго спіною, за акном» [1, с. 111].

Бывае так, што, выстаўляючы доказы ў прысутнасці каго-небудзь, зусім не разлічваюць прама ўздзейнічаць на чыю-небудзь свядомасць, а проста разважаюць услых пры сведках: «Але і тады, і асабліва пазней, калі стаў валасным і раённым кіраўніком, Апейка ўведаў і тое, што ўсякае слова мае сваю цану, што яно тым даражэй, чым больш у ім вагі. Вялікі жыццёвы вопыт вучыў, што каму-каму, а яго амаль заўсёдным слухачам –

сялянам – патрэбна нязменна: канкрэтнасць, дзелавітасць, яснасць. “Ёсць ужо нямала машын, – дзелавіта сказаў ён. – Добрых машын...” У хісткім чырвоным святле ад агню Апейка стаў расказаць, якія машыны бачыў нядаўна ў Мінску – выпушчаныя для сялян» [1, с. 72]. І, калі ўзнікае недавер, аратар не спрачаецца, а, наадварот, падтрымлівае слухачоў, каб паказаць, што ён з імі за адно: «“Пуд – не пуд, а сёе-тое каштуе! – Апейка не спрачаўся. – Адзін бядняк не купіць!” – “Ну, от, от! Я ж і кажу!”... – “У тым і фокус: адзін не разгоніцца!...”» [1, с. 72]; «Апейка падтрымаў разважна, не Міканора – Дзятла, іншых: “Багатаму жаль карабля, а беднаму – кашаля!” “От, праўда!” – заківалі, загаманілі вакол агню. Дзяцел уляў у Апейку няцямыны гарачы позірк, апаў гневам, пасвятлеў. Апейка перачакаў шум ухвалы, памаўчаў, чуючы ізноў на сабе агульную ўвагу. Як бы падумаў: “А толькі і за кашэль трымацца лішне не трэба! Калі, скажам, карабель выменяць можна!”» [1, с. 72].

Палітычны дыскурс належыць да асаблівага тыпу зносін, для якога характэрна высокая ступень маніпулявання, і таму выяўленне механізмаў палітычнай камунікацыі ўяўляецца важным для вызначэння характарыстык мовы як сродку ўздзеяння: «“Ты што ето!” – не так запытаў, як загадаў Міканор. “А што!” – недавольна, не паддаючыся, адказаў ён. “Чаго арэш!” – “Хочу, дак ару”, – Дзяцел сказаў так спакойна, што Міканору пачуўся ў гэтым здзек. “Хочу!” Можжа, ты шчэ чаго заха-чаш!” – сказаў ён, як бы загадваючы, гроззячы. ...Міканор стрымаў каня. Не выпускаючы аброці, строга сказаў: “Цябе папярэджувалі: ета зямля – пад калгас! ...Цябе папярэджувалі, не сакрэт, – ад імя ўлады!” Дзяцел зноў навёў вачыма: от прыліп! Па-ранейшаму не таіў, што ўся гэта гаворка нудзіць яго. “Ты – шчэ не ўся ўлада! – у тым, як Васіль гаварыў, была непрыступная ўпэўненасць, якая проста збівала Міканора. – Не ўсе і табе можна! Е шчэ – закон!” “Дак от закон такі: лепшую зямлю – калгасу!” – “Ето – твой такі закон, – нібы выкрываў, судзіў Дзяцел. Судзіў спакойна, упэўнена. – Які ты выдумаў, штоб табе выгадно было! Штоб заставіць другіх у калгас твой пайсці! Думаеш, усё табе пазволено!” “Ето разгаворчыкі, не сакрэт, – з кулацкім духам! – Міканор сказаў гэтыя словы з усёй сур’ёзнасцю, якой яны варты былі. – За такія разгаворчыкі, не сакрэт, можна не паздаровіцца!”» [1, с. 144]. У гэтым дыялогу адчуваецца спроба маніпулявання праз пагрозу, суровы тон голасу, які ўказвае на тое, што трэба падпарадкавацца і пагадзіцца; нязгода расцэньваецца як выражэнне і абраза асабістай годнасці, непрыманне законаў улады. Узрушаны тон прамоўцы надае значымасць яго выказванням, паказвае яго правату і сілу: «Е такая лічнаць, – Міканор памаўчаў хвіліну, дадаў пераможна: – Калгас!» [1, с. 365].

У пафасе пазіцыяніравання немалаважную ролю адыгрываюць імёны, назвы, параўнанні: «будаўнік грэблі», «баец», «камандзір», «парціённы да нітачкі», «юравіцкі госць», «партыец з вялікім стажам», «чалавек ленінскай вывучкі», «парціец»: *«Работа старшыні райвыканкама – не для белецькіх рук. З дня ў дзень прыходзіцца лезці ў грязь, браць яе сваімі рукамі – ачышчаць зямлю ад грязи. Гэта толькі збоку здаецца, што работа яго лёгкая: таратайка са скураным сядзеннем, возчык Ігнат, свой кабінет у раённай сталіцы. Прэзідыумы за сталом з чырвоным сукном; слава і ўлада. Работа старшыні райвыканкама – гэта работа таго будаўніка грэблі, які першы ідзе і ў ваду, і ў твань, першы сячэ зараснік, вядзе дарогу і па полі і цераз балота. Работа байца і маленькага – аддзялённага – камандзіра, які з сакратаром райкама, без адгаворак, галавою сваёй і сэрцам адказвае за ўсё, што дзеецца ў раёне. У такі складаны час...»* [1, с. 171]. Яны надаюць характарыстыцы чалавека станоўчае значэнне, паказваюць яго з найлепшага боку. Таксама гэтыя імёны і назвы вызначаюць статус таго, хто гаворыць, надаюць яму значнасць: *«“Я цябе, Хартон, – загаварыў Міканор ужо інакш, без знаку якой-небудзь таварыскай паблажлівасці, – папярэджую, як таварыш і як парціец”.* У яго голасе Хоню пачулася прытоеная, неаб'якая пагроза» [1, с. 421].

Слова «старшына» пранікнута пафасным гучаннем: *«“Пара ўжэ, не сакрэт, і разыходзіцца!” – нібы распарадзіўся Міканор; не прыпыняючыся, дзелавіта падаўся ў хлеў. ...У хляве было ўжо цемнавата, упоцэмак, вылучаючы Хоневу і Зайчыкаву постаці, бадзёра кінуў: “Як тут у вас, канюхі?” “А так што, – нібы рапартуючы, звонка адгукнуўся Хоня, – можна сказаць: служба ідзе!..” – “Усё як трэба, братко!” – “Не братко, а – старшына! – направиў Зайчыка Хоня. – Адказуваць не знаеш як!”»* [1, с. 130]; *«Калі Міканор вярнуўся дахаты, матка і бацька яшчэ не спалі. Бацька, што сядзеў разуты, у споднім на палацях, зірнуў насустрач з радасцю і гонарам: “Дзе ёто заседзеўся, старшына?” У тым, што ён назваў не “Міканор”, а “старшына”, у тым, як сказаў гэта, чуўся таксама гонар сынам»* [1, с. 135].

Характарыстыкі моўнай асобы могуць быць негатыўнымі, калі назвы і імёны набываюць такія параўнанні, як «багацеі-кулакі», «п'яўкі», «камандзір-бацька», «бацька-манарх», «бацька-катаржнік», «эксплуататар», «камандзір катаржнай каманды», «голыя каралі»: *«Былі сярод заможных багацеі-кулакі, п'яўкі, што толькі і жылі з чужой крыві, з чужога поту, а былі і такія заможнікі, дзе дастатак увесь набываўся тым, што сям'я ўся – з падрослых, працавітых дзяўчат ды хлопцаў, якімі правіць суровы, бязлітасны камандзір-бацька. Бацька-манарх, бацька-катаржнік; камандзір катаржнай каманды. Былі і такія заможнікі, у якіх*

одно лічылася зямлі больш, як у іншых; але як зямля тая жаўцела жоўценькім пясочкам, то заможнікі такія праўдзіва нагадвалі голых каралёў. Былі і такія, у якіх за чорнымі, накрывлёнымі сценамі, за сляпымі акенцамі, заткнутымі анучамі, тайліся багацце і хцівасць, пра якія б век не падумаў, – поўная кулацкая дзяржава пад абдзёртай, старчай страхой! А другога гатовы былі залічыць у кулакі таму толькі, што ў таго хата відная на ўсё сяло; выпнуўся, паставіў усім на зайздрасць; лезе ўсім у вочы сваім хорамам; а ў тым хораме век галодныя дзеці – багацце ўсё!» [1, с. 163].

Палітычная прапаганда ў значнай ступені ажыццяўляецца з дапамогай займеннікаў, якія дапамагаюць прамоўцы ўвайсці ў асобасную сферу рэцыпіента. Гэта можа адбывацца з дапамогай частага ўжывання займеннікаў «мы», «наша»: «У іх свая мерка справядлівасці, сялянская, уласніцкая. Ім цягнуцца і цягнуцца трэба, каб зразумець справядлівасць нашу, пралетарскую! Яны прыраслі к старому, усё мераюць старым аршынам! Addзіраць трэба іх, не шкадуючы! Addзіраць і весці за сабой! Весці з кожным днём усё больш людзей! – Башлыкоў загаварыў заклапочана, дзелавіта: – Мы павінны ўзмацніць тэмпы калектывізацыі» [1, с. 180]; «“Дак мы – што ж, мы б – з радасцю, калі б – ладзілася! Калі б людзі дружна рабілі!..” Башлыкоў стаў ля стала, строга задумаўся. Костачкі пальцаў цвёрда, нібы ў лад думкам, пастукалі аб стол. “У вас там, на ўсім відаць, кулач’ё ваду муціць! Карыстаючыся вашай і нашай слепатой і бяспечнасцю, робіць сваю работу! У гэтым, канечна, і соль уся таго, што класова чуждыя настроі ў вас так развіліся! Сяло ў вас – заможнае, контррэвалюцыйнага душку хапае. І, вядома, контррэвалюцыйнай прапаганды. А мы развесілі вушы, ударыліся ў спячку. Забываем, што вораг не спіць, робіць сваю справу, пакуль мы спім...”» [1, с. 181].

З дапамогай займеннікаў «мы», «наша» дасягаецца эфект адзінства, чуецца неабходнасць аб’яднаць намаганні для дасягнення агульнай мэты. Гэтыя займеннікі служаць для выражэння адзінства таго, хто гаворыць, з іншымі асобамі: наша мова, наша краіна, наш народ, наша партыя. «Апейка, і ідуць сюды, і пачынаючы гаворку, яшчэ спадзяваюся на добрае, на тое, што ўсё акажацца калі і не зусім шчаслівым, то ва ўсякім разе не такім паганым, як ён трывожыўся; і вось кожнае слова студэнта пераконвала, што здарылася самае горшае. – Хлопец быў наш, – як бы білі Апейку словы шкадавання. – Быў наш. – “Чаму: быў наш?” – азвалася у Апейку нязгодаю, але ён стрымаў сябе. – Мы верылі яму. Спадзяваліся на яго як на камсамольца, таварыша! А от прамаргалі, і былы таварыш адкалоўся. Адкалоўся, а потым – пакаціўся ўніз. Дакаціўся да таго,

што стаў прыслужнікам нацдэмаў. Паслугачом нацдэмаўскага ахвосця! Паслугачом ворага! ...“І ўсё ж ён наш! Што б там ні было – наш, разумееш? Ён не можа быць не нашым. Усё, што ў ім ёсць добрае, усё гэта наша. Ад савецкай улады... Я ведаю яго, калі ён толькі начынаў разбірацца ў жыцці” [1, с. 337].

У палітычным дыскурсе немалаважную ролю адыгрываюць палітычныя ярлыкі: «кулацкі сыноч», «кулацкі выкармак», «класавы вораг», «вораг народа», «нацдэмаўскі падбрэхіч»: «У думцы было і багата іроніі, і трохі суму, і была невясёлая праўда... Апейка адагнаў непатрэбную думку. Уважна зірнуў на Сцяпана. “Вучыцца, пэўна, хочаш?” – “А не хацеў бы? – шчырыя вочы не таіліся. Загарэліся на міг і згаслі. – Хацеў бы!.. Дак куды ж цяпер паступіш! Зразу скажучь: кулацкі сыноч!.. От паправаю, дакажу. Тады можа...” – “Думаеш, дакажаш?” – “Хачу даказаць”» [1, с. 190]; «Апейку зразу кінулася ў вочы вострае, калючае, чорнае: “Нацдэмаўскі падбрэхіч”. ...Аднак мы не можам закрываць вочы на такія агідныя факты, што сярод некаторай, няхай нязначнай, часткі моладзі ў мінскіх інстытутах знайшліся аслепленыя, страціўшыя класавае чуццё інтэлігенцікі, якія не толькі не далучыліся да суцэльнай масы студэнцтва, а фактычна сталі на бок выкрытых і асуджаных усёй масаю нацдэмаўскіх багоў. Адзін з такіх нацдэмаўскіх падбрэхічаў – так званы “паэт” Алесь Маёвы... – Апейка, хоць ужо здагадваўся, пра каго гаворка, запыніўся: – Алесь Маёвы... так званы “паэт” Алесь Маёвы... Ва ўніверсітэце не павінна быць месца... разлажыўшымся нацдэмаўскім падпявалам... і перараджэнцам!..» [1, с. 195].

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Мележ, І. Подых навалыніцы : раман з «Палескай хронікі» / І. Мележ. – Мінск : Маст. літ., 2003. – 479 с.